

KIRGLIK KOHTUMINE

Sirje Kiin on kirjutanud olulise raamatu. Juba sellepärast, et on toonud Underi elust avalikku käibesse kordi enam fakte, kui seni oli, ja selle elu erinevad tahud valehäbita lahti kirjutatud. Orase Underi pisimonograafia elu peaaegu ei puudutanud. Adsoni Underi eluraamat oli pigem ülistusraamat.

Kiin ja kirjastus on teinud seda, mida eesti kirjandusest ja kultuurist kirjutades on viimasel ajal mitu korda püütud: panna ühte raamatusse kokku populaarne monograafia ja teaduslik töö. Mina vaatan siinkohal ennekõike teaduslikku tööd. Sellest seisukohast on raamatul kolm osa: elu, luule ja retseptsioon.

Kiini lähtekohaks on kaks teesi, mida ta kuulutab raamatus ja millest on rääkinud eri intervjuudes. Under luuletas vaid iseendast. Sellest seisukohast on oluline leida luule ja elu vahelised seosed. Tuglas oli Underi elu suur armastus ja Underi sisemine vedru oli vajadus pidevalt tõestada Tuglasele, et ta on luuletaja.

Kuigi Kiin kasutab nende väidete taustaks mõndagi moodsat teooriat, on tegelikult tegu põhiteesidega vana hea

positivismi vaimus. Aga mul pole midagi selle vastu. Kogu maailma kirjandusteaduses on positivism taas tõusu- teel.

Suurem osa raamatu mahust on lugu Underi elust. Pilt noorest Underist kuni Siuruni on klassikaline positivistlik pilt luuletaja noorusest. Selle osa keskmeks on lood kolmest olulisest mehest Underi elus. Siin teeb Kiin head tööd. Ta õiendab Vilde suhteid, näitab Hackerit palju enam inimesena kui aastakümneid levitatud luuletaja- piinaja pilt. Toob hästi esile Underi ja Laikmaa suhtekeerustiku, kus viimane on armukese, õpetaja, sõbra ja pihisa rollis.

Sellest osast paistab tugevalt välja noore Underi kultuurijanu ja igatsus olla kunstnik. Samal ajal tuleb sellest pildist välja ka seni vaid aimatud tugevalt erootikajanune noor naine, kes peab Laikmaale tõestama, et tema salongi ei tuldud mitte perenaise ilu ja flirdi, vaid kultuuri pärast. Need on olulised rõhud.

Kohati tuleb sisse ebakõlasid. Juttu on rangest usklikust perekonnast, kus lastele olid keelatud kõik ilmalikud

lõbustused. Ja siis järsku nimetatakse abiellumisloos seda peret boheemlikuks. Kiin ütleb, et Under ei talunud abikaasa valju häält ega kalduvust lapsi kehaliselt karistada. Sama Under kuulutab oma suurt armastust ema vastu, kellelt ta peksa sai, ja kasvatab oma tütreid teenijahingedeks. Inimene ei pea olema loogiline. Aga see kummaline põiming vajanuks küll sügavat lahtikirjutamist.

Juttu on Underi legendaarsest inimelglikkusest, mis süvenes pärast abielluskandaali. On raske aru saada, kuidas kultuurisalongi pidav naine oleks inimpelglik. Küll paistab, et endisest lõbusast flirtijast on 1920. aastate alguseks saanud tõepoolest neurootiline, depressiivne, unetuse ja peavalude all kannatav naine. Kas seda peab vaatama ikka lahutusprotsessi kontekstis? Miks see ära ei lõpe pärast 1924. aastat? Jne. Need oleks olulised vastused Underi luule mõistmiseks.

Alates Adsoni esileastumisest üle Siuru ja 1920. aastate keeva algupoole on tegemist teistmoodi pildiga. See osa vajub lihtsalt laiali. Peatükid on kohati vaid lühikeste kommentaaridega lahutatud kirjad, luuletused jms, Siuru ja Kirjanike Liidu asutamise peatükid jäävad peaaegu tervikuna Underist kõrvale ega too midagi uut. Uut tahab Kiin anda Tarapita loos, märkides ära Underi tollased pahempoolsed vaated ja väites, et seni on alahinnatud kirjanike poliitilisi taotlusi ja kommunistliku ideoloogia mõju. Tõestuseks peab olema Barbaruse lugu. Selles osas paistab teravalt silma, kuidas tsiteeritud allikad ja Kiini interpretatsioonid ei taha kokku klappida. Lõpp on lausa võimas: Barbaruse kirjad annavad kogu Tarapita üritusele 1924. aasta riigipööret vaimselt ette valmistava tähenduse. No võiks ikka hoogu pidada.

Underi edasine elu Eesti Vabariigis ja okupatsioonide ajal muutub üha punktiirsemaks eluloovisandiks. Aina

enam pääsevad domineerima haigused ja probleemid. Uuesti muutub elupilt alates Rootsi põgenemisest. Endiselt moodustab suure osa sellest haiguste üleslugemine, millele lisanduvad elu ebamugavused ja erinevate pisifaktide hunnikud. Külalised, kirjad, honorarid jne. Faktide kaalukus kõigub tugevalt, kord on juttu kultuurielu tippsündmustest, kord igal hommikul külma duši võtmisest. Kohati on iga lause allikaga viidatud. Selles osas paistab teravalt välja see, kuidas on tahetud maksimaalne hulk arhiivimaterjalidest saadud infot kuhugi ära mahutada, tulemuseks irdu kiskuvad peatükid, nagu „Muid kohtamisi 1960ndail”.

Kokkuvõttes on elulugu ikkagi põhisosas referaat Adsoni märkmetest, piktitud kirjade ja luuletustega. Kiin kõneleb sellest, mis ta on arhiivist leidnud. Haruharva seab ta fakte kahtluse alla või mängib vastamisi erinevaid seisukohti. Mitu legendi on lahti lõhutud, aga raamatus toodud faktid näitavad seda, et mitmel juhul on Kiin jäänud poolele tee.

Kiini põhiteesidele peaks andma katte Underi luule analüüs. Siin võib öelda lihtsalt: mida pole, seda pole.

Luulekogusid käsitlevad kokkuvõtlikud peatükid jäävad palju kesisemaks kui eluloo osa. Need on põhiliselt luuletsitaatide kogumid ja pealkirjade loendid koos lühikeste üldistavate kommentaaridega. Vaid ballaadid saavad pikema läbivaigustuse. Kommentaarid on tihedalt kõrvuti laotud punktiirsed kõrge tasandi üldistused, mida erinevalt eluloolistest üldistustest ei kaeta tekstide analüüsiga. Kiin registreerib lihtsalt teemasid, toone, meeleolusid. Peaaegu kusagil ei osutata, kellelt üks või teine arusaam pärineb. Samal ajal on suur osa neist üsna kanoonilised seisukohavõtud.

Eluaegse Tuglase-mõju tõestuseks ei osanud ma mitte kusagilt raamatust fakte leida. Solvumine on olemas. On

olemas arenev ja ennast arendav luuletaja. Aga need on loomulikud protsessid, mis toimusid Underis ka enne Tuglast, kuid ei tõesta midagi Tuglase kestva mõju kohta. Mõni harv faktistamiskatse mõjub kistuna. Näiteks Underi Tuglase pühendusluuletusse loeb Kiin minu arust lihtsalt liiga palju endale vajalikke mõtteid sisse. Raugast Tuglase viimne tervitus raugast Underi suureks luuletajaks kuulutamise mõjub pigem paroodiana.

Underi kiri sellest, et ta on luuletanud ainult oma elust, on kindlasti tõde, veidi utreeritud, aga tõde. Ainult, et nii ütelnuks vist iga romantilises traditsioonis kasvatatud luuletaja. Ja nii on romantilises traditsioonis luulet ikka tõlgendatud. Muidugi oleks siin võimalik leida väitele katet, eriti tuues luuletuste süvaanalüüsiga välja elu ja luule varjatud seoseid. Aga seda ei tehta peaaegu üldse.

On lihtne näha, et luuletuste toon, meeleolu jm pole sugugi ilusasti seotud luuletaja elumeeoludega. Näiteks öeldakse, et Underile mõjusid 1921. ja 1922. aasta Saksamaa reisirõõm vaimse virgutuseks. Ja järgmisel leheküljel teatatakse, et Saksa reisi muljed kajastusid süngetes suurlinnapiltides. Saame teada, et 1924. aastal lõppes Underi suur depressioon, aga pärast seda kirjutas Under oma traagilise luulekogu „Hääl varjust”. Kiin ütleb, et kevadel 1929 käis Under pikal reisel, mille mõju avaldus järgnevas viljakas ballaadiloomingus, aga leheküljel edasi selgub, et ballaadiloomingu kõrgeaasta oli 1927. Jne.

Tegelik pilt, mis välja tuleb, on lihtne. Underi elu ja luule suhted on kohati üsna otsesed, kohati kaudsed, kohati murtud jne. Nagu luuletajatel ikka on olnud. Ei midagi erilist.

Luuleosade juurde kuulub peatükk Underi enesetsensuurist kolme esikõrge põhjal. See on tõesti asjalik analüüs, mis proovib leida ka redigeerimise sele-

tusi, põhjendusi ja tulemusi. Üldistused on arvestatavad ja korralikult dokumenteeritud. Minu jaoks oli see kõige tugevam peatükk kogu raamatus.

Kummaline on see, et 600 lk pikkuse elu- ja luulepildi teaduslik kokkuvõte on kolm lehekülge. Selles toob Kiin eeskätt välja, et Underit iseloomustas tugev pürgimine kunsti ja loomingu poole (mida faktid ka näitavad). Aga kokkuvõte jätab lihtsalt kõrvale need teesid, mida autor algul püstitab ja mida ta peaks nüüd uuesti esile tooma.

Eraldi osa raamatust on Underi luule vastuvõtt. Lühike sissejuhatav peatükk esitab konstateerivalt eri retseptsiooniteoreetilisi seisukohti, millest autor on oma arutluste alused konstrueerinud. Sellele järgnevad hüpoteesid. Sealt saame teada, et eri lugemisviisid sõltuvad ühiskondlikust, kultuurilisest, poliitilisest kontekstist. Arvustused ja kirjanduslood on vastuvõtuprotsessi peamised allikad. Neis väljendatud hinnangud jm esindavad oma põlvkonna või ühiskondliku rühma ilukirjanduslikke kogemismõimalusi. Jne.

Siin on mu jaoks segamini triviaalsused ja sotsioloogilised liigitused, mis lähtuvad sellest, et inimese seisukohad on seotud tema põlvkonna või sotsiaalse rühma vaadetega. Need vaated võib tagasi viia vähemalt XIX sajandi marksismi ja positivismi ning neid on kasutatud eesti kirjandusest kirjutamisel vähemalt sajandi vältel. Ma ei oska näha mingit põhjust, miks siduda neid alles retseptsiooniestetikaga. Samal ajal on selline lähtekoht üsna vulgaarne. Eesti XIX sajandi kirjanduse lugu näitab hoopis keerukamaid vaatesuhteid põlvkondade ja sotsiaalsete rühmade sees. Ma ei hakka siin kas või iseenda artikleid üle refereerima.

Edasi tuleb ootushorisoni jagamine allootushorisonideks. See on materjali liigendamiseks lihtne ja ilus lahendus. Aga puudub see, kellele toetudes seda on tehtud ja miks just sellised horison-

did. Järgneb erinevate lugemisviiside ülevaatus, mis on tasemelt väga ebaühtlane.

Tõeliselt hea on vormiretseptsiooni ülevaade, milles autor toob välja Underi vormi kohta kirjutatu ja teeb ka ise selge ja korraliku kokkuvõtte. Jälle paistab välja, et konkreetse vormi juurde minnes toetub Kiin tugevale põhjale ja teeb head tööd.

Sooline lugemine on paljus tsitaatide kogum selle kohta, mida Underi luule naiselikkusest on arvatud. Kuid seda pole seotud kas või sajandi algupoolele olulise meheliku-naiseliku stiili analüüsiga, millest on kirjutanud Jaan Undusk nooreestlaste puhul. Siiski on autor pannud materjalid kokku üsna huvitavalt ja toonud välja selle, kuidas naiselik Under muutub mehelikuks ja kuidas eesti meeskriitikut iseloomustab üsna meesšovinistlik maailmapilt.

Filosoofilise lugemise ülevaade on korralik, tuues kesksed teemad, valguse ja varju, sünni ja surma jms ringkäigu ideestiku esile. Samal ajal polnud siin minu jaoks midagi eriti uut. Uus oleks olnud see, kui Underi arusaamu oleks võrreldud teiste eesti luuletajate väga samasuguste ideedega (nt Enno ja Tuglasega).

Eraldi rõhutab Kiin Underit kui feministi. See oleks olnud huvitav teema, kuid praeguses käsituses jääb väga poolikuks. Kuidas siduda Underi vaateid üheõiguslusele tema enda lastekasvatuse praktikaga? Jms.

Ülejäänud lugemised jäävad oma ülesandele alla. Kirjanduslooline lugemine seotakse sellega, kuidas lugeja asetab teosed kirjandusloolisele taustale, kaanonisse, traditsiooni. Minnes konkreetsete analüüside juurde, ei püsi autor kuigi kindlalt oma seatud piirides. Põhjus on lihtne: arvustajad ei püsi neis piirides, vaid kirjutavad asjadest läbisegi. Lisaks jääb pilt üsna kat-

keliseks, sest jutuks on vaid üksikud kirjanduslood. Mida ütles Kampmaa, mida Tuglas?

Pedagoogiline lugemine jääb vaid vinjetiks. Sellest puudub tegelikult kogu Underi kooliretseptsioon. Olgu 1930. aastate kooliõpikud, nõukogude kooli retseptsioon jne. Moraalne lugemine piirdub siurulaste moraali üle arutlenud autorite tsitaatidega. Poliitiline lugemine pole ülevaade koos analüüsiga, vaid suures osas ühe Smuuli luuletuse sõimamine. Eraldi peatükk on Underi sünnimaja hävitamine. See on küll autori poliitiliste vaadete näitamiseks huvitav osa, kuid pole just retseptsioonianalüüs. Poliitiline lugemine paguluses jääb vaid marginaaliks, kuigi peaks olema pikk peatükk. Probleemiks on see, et osa sellest materjalist on sulatatud tegelikult eluloo osasse. Kristliku lugemise kohta tsiteerib Kiin pikalt Liina Lauri diplomitööd. Võõritava lugemise osa on kohati huvitav, aga taas vaid killuke. Juba Underi allusioonid vajanuks omaette monograafiat.

Selle osa suurim probleem on ebaühtlus ja pinnapealsus. Siin on kohad, kus tulnuks minna sügavuti, otsida seda, mis pealispinnal ei paista. Seda peaaegu pole. Selle osa kokkuvõtte toetub erinevate lugemisviiside võrdlemisele. Vastuseid sellele, kuidas on lood algul püstitatud hüpoteesidega, me ei saa.

Kokkuvõtteks. Kindlasti leiab lugeja sellest raamatust palju uut Underi kirgliku elu kohta. Ja sama huvitav on see, mida raamat annab meile kaudselt teada sama kirglikust uurijast, tema vaadetest seksile, feminismile, kommunismile, pagulusele. Teadusest lähtudes on see eeltöö, mis kihutab hooga läbi Underi elu ja luule. Nüüd peaks järgnema Underi uurimine.

TIIT HENNOSTE